

УДК 81'25:821.111

А. М. Савенець,

доктор гуманітарних наук, асистент
(Люблінський католицький університет Івана Павла II, Республіка Польща)
sawenec@kul.lublin.pl
ORCID: 0000-0003-2378-3688

ЕСТЕТИЗАЦІЯ ШЕКСПІРА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ: ВИПАДОК "КОРІОЛАНА"

У статті представлено явище естетизації в перекладі на матеріалі українських версій трагедії "Коріолан" Вільяма Шекспіра, здійснених Дмитром Павличком та Пантелеймоном Кулішем. З'ясовано підґрунтя естетизації, закорінене в творчій практиці основоположників сучасного українського поетичного перекладу та низку трансформацій, спрямованих на естетизацію перекладеного тексту.

Ключові слова: трансформація в перекладі, перекладацька домінанта, неокласицистичний переклад, неконвенційна метафора.

Постановка проблеми. Ця стаття є спробою простежити комплекс трансформацій в українському перекладі Вільяма Шекспіра "Коріолан", здійсненому Дмитром Павличком [1], які можна зарахувати до проявів стратегії перекладацької естетизації. Естетизаційний підхід, як буде з'ясовано нижче, виникає, з одного боку, з естетичних установок, що впливали на поетичну й перекладацьку практику Дмитра Павличка, а з іншого, є наслідком функціонування саме такого, а не іншого канонічного образу Шекспіра, що склався в українській літературній культурі. З метою розширення контексту в статті використано перший український переклад трагедії Шекспіра, що належить Пантелеймону Кулішу і був опублікований у 1900 році [2].

Стаття пропонує погляд на явище перекладу крізь призму опрацьованої в рамках "культурологічного перевороту" в перекладознавстві теорії маніпуляції Андре Лефевра, котра розглядає переклад як різновид переписування, що відображає "певну ідеологію та поетику і як таке маніпулює літературою, примушуючи її до функціонування у даному суспільстві в даний спосіб" [3: vii]. Із перспективи культурологічного погляду на переклад аналіз перекладацької практики і творених текстів перекладів здійснюється передусім у контексті закріплених у цільовій культурі установок, стереотипів та уявлень, які керують добром авторів для перекладу, диктують вибір певних стратегій, методів, технік перекладу з думкою про такі, а не інші очікування аудиторії. У контексті заторкнутої в цій статті проблематики такими чинниками є передусім естетика перекладу, що склалася у другій половині ХХ ст. в літературній культурі підрадянської України, із притаманними їй поглядами на адекватність і художність перекладу, та український канонічний образ Шекспіра, що включає уявлення про домінуючі стильові риси його творів, передусім трагедій. Слід припустити, що дещо тенденційне трактування перекладачами таких понять, як "художність" чи "поетичність" може призводити до трансформацій у випадку перекладу реплік, ситуацій, образів, які не вписуються у сформовану в цільовій літературній культурі візію Шекспіра.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблематика перекладів трагедій Шекспіра на українську мову в останні роки перебувала у фокусі уваги таких українських дослідників, як Л. В. Коломієць, О. М. Лучук, А. Р. Василик, О. В. Міненко, Д. І. Дроздовський та ін. У своїх розвідках дослідники розглядали, зокрема, питання поетики перекладів Шекспіра, перекладацьких методів, спинялися на особливостях методів окремих українських перекладачів Шекспіра. У контексті проблематики, заторкнутої в цій статті, варто відзначити статтю О. Міненко, яка звертає увагу на питання стилю перекладів, здійснених Пантелеймоном Кулішем [4: 40]. В україномовних перекладацьких дослідженнях останніх років зазвучала тема поетизмів, на що звертає увагу О. Федунівич-Швед, аналізуючи перекладацьку практику Миколи Лукаша [5]. Деякою мірою явища трансформацій в українських перекладах Шекспіра, які можна поставити в контекст естетизації, заторкувалися автором цих рядків у розвідках, присвячених окремим аспектам українських перекладів "Гамлета", "Венецького купця" та "Коріолана", але здебільшого в польськомовному перекладознавчому дискурсі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. До цього часу українські дослідники оминали увагою трагедію "Коріолан" та її українські версії. Так само предметом окремих досліджень досі не ставало явище естетизації в перекладах Шекспіра, яке було би простежене з позицій теорії маніпуляції й розглядалося б, із одного боку, в контексті сформульованих в українській літературній культурі традицій перекладу і сформованого в ній канонічного образу Шекспіра, а з іншого – у контексті праць авторитетних англійських дослідників і коментаторів творчості драматурга.

Мета статті полягає у з'ясуванні термінологічного значення поняття "естетизація" в контексті перекладознавчих досліджень, змалюванні історико-теоретичного контексту, який впливав на

формування індивідуальної перекладацької стратегії Дмитра Павличка (панівні уявлення української перекладацької школи), а також у наведенні й аналізі низки прикладів окремих перекладацьких рішень, які у своєму комплексі є проявами явища естетизації.

Виклад основного матеріалу. Поняття "естетизації", яке не отримало належного обґрунтування у контексті перекладознавчих досліджень, має словникове значення "Надання чому-небудь гарної зовнішньої форми; ідеалізація чого-небудь" [6: 356], що ставить його в синонімічний ряд не лише з поняттями "прикрашення" чи "ідеалізація", але й, наприклад, "поетизація" [6: 1012] чи "романтизація" [6: 1274] або ж "олітературення". Беручи до уваги досить розбудовану таксономію перекладацьких трансформацій, вважаємо за доцільне в цьому контексті вести мову про естетизацію як явище вищого порядку, котре може мати різні форми вияву на мовній площині (морфологічні, лексико-семантичні, синтаксичні, стилістичні тощо), але має коріння у сфері естетики та ідеології. Що ж стосується понять "поетизація" і "романтизація", у контексті літературознавчому вони набувають додаткових конотацій, тому використання їх пов'язане з небажаною багатозначністю. Саме тому в подальшому тексті статті послуговуватимемося терміном "естетизація" у розумінні перекладацької стратегії, спрямованої на усунення небажаних (приземлених, непоетичних, незрозумілих) слів або значень і заміну їх словами або значеннями більш "естетичними" з перспективи перекладача.

Нижче буде пунктирно простежено позиції найвпливовіших представників української перекладацької школи, які були водночас практиками і критиками перекладу, стосовно проблеми естетизації. Це автори, які залишили по собі високі зразки перекладацької творчості, а водночас у своїх теоретичних та критичних працях сформулювали чіткі критерії адекватного художнього перекладу. Це передусім основоположник неокласичної школи в українській поезії Микола Зеров, його молодший колега Максим Рильський і Григорій Кочур.

Характерною ілюстрацією поглядів Миколи Зерова на явище поетизації є фрагмент статті "У справі віршованого перекладу" (1928), в якому автор демонструє апологетичне ставлення до явища трансформації тексту перекладеного твору з метою підвищення його поетичності. Микола Зеров, услід за Віссаріоном Белінським та Іваном Розановим, коментує переклад балади Шиллера "Das Siegesfest", здійснений "найкращим перекладачем" німецького поета Василем Жуковським, і демонструє, як завдяки "своєрідному слововживанню" перекладач "пом'якшував" Шиллера у своєму "шедеврї перекладного мистецтва". На думку зацитованого Зеровим Розанова, слова "преступный", "рушители", "корысть" не можуть викликати позитивних емоцій у російського читача; він звертає увагу на те, що "град Приама" у Жуковського супроводжує прикметник не "преступный", а "священный", замість слова "корысть" у нього з'явилася "победа" тощо. Зеров робить висновок, що "суб'єктивно забарвлений Шиллер вийшов у Жуковського значно яскравіший, аніж у Тютчева (...), не кажучи про інших тлумачів, в тому числі і українських" [7: 616]. Таким чином, критик прямо висловлюється на підтримку піднесеної й вигладженої мови перекладу та підходу до перекладу, який передбачає застосування трансформацій.

Після того, як середовище українських неокласиків було знищене, роль найбільшого авторитета в царині поетичного перекладу закріпилася за Максимом Рильським, єдиним із їхнього грона, кому вдалося знайти місце в радянській літературній культурі й закріпитися в літературній ієрархії. Поруч із видатними досягненнями в перекладі поезії Максим Рильський залишив по собі низку праць у галузі теорії та критики художнього перекладу. Попри деякі ідеологічні нашарування, ці публікації, які стосуються передусім перекладу між слов'янськими мовами, багато в чому досі не втратили актуальності. Деякі з них порушують аспекти, цінні у контексті нашої проблематики. Так, у статті "Пушкін українською мовою" Рильський заторкує тему перекладів "патетичного, високомовного" Пантелеймона Куліша, котрий "з його любов'ю до архаїзмів, до слов'янізмів, підносив великого реаліста на котурни піднесеної урочистості" [8: 215], внаслідок чого можна говорити радше про Кулішеві варіації на тему Пушкіна, ніж про переклади. В інших статтях М. Рильський відзначає приклади зайвої поетизації, наприклад, у перекладі назви драми Лесі Українки "Камінний господар" на російську мову М. Ушаковим ("Каменный властелин", а не "Каменный хозяин") [8: 236]. Крім того, на думку Рильського, навіть якщо постулат Белінського про відтворення у перекладі навіть огріхів оригіналу, перекладач не має права усувати елементи загадковості, невизначності й таємничості (подаючи як приклади "Ангеллі" й "Короля-Духа" Юліуша Словацького, "Дзядів" Адама Міцкевича та "Весілля" Станіслава Виспянського [8: 283]). А отже, можна підсумувати, що характерний для критичної рефлексії Максима Рильського постулат збереження стилістичного забарвлення оригіналу мав би означати незгоду на "покращення" чи "поправління" перекладеного твору, що вже ставить його на позиції, дещо відмінні від позицій Миколи Зерова.

Надзвичайно цінними в контексті проблематики цієї статті є зауваження, висловлені в публікаціях іншої ключової постаті в історії українського літературного перекладу – Григорія Кочура, молодшого соратника Миколи Зерова і Максима Рильського. Аналіз доробку Кочура у сфері критики художнього перекладу демонструє загалом критичне ставлення до так званої "літературизації", яку він спостеріг у перекладах Владислава Сирокомлі з Тараса Шевченка у статті "Шевченко в польських перекладах" [9: 1:

225] чи перекладах Максима Стріхи з Анни Ахматової у статті "Про переклади Максима Стріхи" [9: 1: 568–569] або ж Єжи Гординського з Максима Рильського у статті "Максим Рильський у "целофановій серії" [9: 1: 440–441]. Найцікавішим у нашому контексті є, однак, спостереження, яке стосується перекладацької практики самого Максима Рильського як перекладача Верленового "Мистецтва поетичного". Як зауважив Кочур, вміщений у другій строфі перекладу постулат "Слова ти вивірай щомить" є якраз протилежним до того, до чого закликає Верлен: "Шукання точного слова – це особливість поезики парнасців, до яких замолоду належав Верлен і від яких він відійшов. Це і поезика неокласиків" [9: 1: 470]. Цей приклад показує, що Рильський, який у власній поетичній творчості стояв на позиціях, близьких до парнасців, не зумів примирити своїх естетичних принципів зі змістом перекладуваного вірша. А отже, бачимо, що тенденція до естетизації в перекладі, яка розуміється як "поправління" автора на догоду власним уявленням про прекрасне та очікуванням читацької аудиторії, проявилася у теоретичних поглядах і практиці основоположників українського поетичного перекладу ХХ ст. – Миколи Зерова та (певною мірою) Максима Рильського.

Така позиція співзвучить із позицією авторитетного на пострадянському просторі чеського дослідника Їржі Левого, для котрого однією з основних вимог, які висуваються перед перекладом, і критерієм, що має служити оцінці якості перекладу, була "краса, художність естетичні переваги перекладу як твору рідної для перекладача літератури" [10: 96]. На думку вченого, перекладачеві за його суттю притаманне прагнення виправляти і прикрашати оригінал. І хоча пораду Франтішека Челаковського, згідно з якою в перекладах польських народних краков'яків необхідно низьку думку або предмет "підвищувати або пом'якшувати", сам Левий визнав вельми небезпечною [10: 96], вченого аж ніяк не можна віднести до категоричних опонентів поетизації. Як наступний приклад, Левий навів збірку "Строфи кохання" російського поета Степана Щипачова в перекладі чеською Ладислава Фікара, називаючи цей переклад "загрозливо прекрасним" [10: 96]. На основі аналізу одного з віршів зі збірки Левий робить висновок, що у своїй сукупності застосовані перекладачем прийоми призвели до "оліриччя", "сентименталізації" перекладу, і це, на його думку, є абсолютно виправданим.

Коректну відповідь на запитання про те, наскільки естетизація є виправданою в перекладі, варто спрямувати в русло художньої домінанти – того основного принципу, який служить організації поетичного тексту як естетичного цілого і проявляється передусім на мовно-стилістичному рівні. Микола Зеров називав це передачею "того, що є стрижнем, основою твору" [7: 615], Максим Рильський – "основною рисою" [8: 197]. Набагато пізніше польський перекладач і критик Станіслав Бараньчак у подібному ключі обґрунтував поняття "семантичної домінанти": "генерування значень у <...> творі може бути підпорядковане певному визначальному принципу, який усі значеннетворчі елементи тексту зводить немовби на спільну площину чи надає їм спільного спрямування. Віткаций, якщо його зачитувати ще раз, говорив би в таких випадках про єдність у множинності, Шкловський назвав би цей принцип головним "прийомом" твору, структураліст ужив би терміна "семантичний жест" – а ми найобачливіш говоримо про семантичну домінанту, примат окресленого елемента структури твору, який є більш-менш помітним ключем від повноти його значень. Віднайти цей ключ і належним чином його використати – це завдання як для читача, так і для критика-інтерпретатора, і нарешті – для перекладача твору" [11: 36]. А отже, навіть така форма трансформації в перекладі, якою є естетизація, може виконати належну функцію, якщо увиразнить саме ті риси й аспекти оригінального літературного твору, які формують його семантичну домінанту.

Заторкуючи питання естетизації (поетизації) в контексті українських перекладів Шекспіра, слід відзначити те, що "поетичність" часто трактується українськими перекладачами і критиками як одна з домінант його драматичних творів. У той же час врахування ширшого інтерпретаційного контексту дозволяє помітити в окремих творах такі особливості, які можна віднести до стилістичних домінант, а водночас вони не відповідають традиційним уявленням перекладачів про "поетичність". Навіть сучасні шекспірологи дивляться на творчість англійського драматурга під кутом уявлень, близьких до неокласичних: характерна в цьому відношенні рецензія здійсненого Юрієм Андруховичем перекладу "Гамлета", автор якої Марк Соколянський звинувачує перекладача в гротесковості, що порушує "стильову цілісність – давно і цілком слушно визнану гідність неперевершених творів Шекспіра" [12]. Дисонанс між об'єктивними мовно-стилістичними характеристиками певних творів Шекспіра та уявленнями окремих перекладачів про те, якими ці твори мають бути в цільовій культурі, у минулому приводив до радикальних змін. І хоча ще у 1958 р. у другій частині праці "Проблеми художнього перекладу" Максим Рильський ствердив: "Час, коли навіть Шекспіра перекладачі "редагували" в ім'я "хорошого смаку", а значить, міняючи його образи, міняли і його думки, – ці часи безповоротно минули" [8: 290], така констатація і сьогодні видається занадто оптимістичною.

В українській літературній культурі з'явилися дві версії "Коріолана": перша була створена у 1882 р. Пантелеймоном Кулішем й видана у 1900 р. окремою книжкою, друга ж, включена в опубліковане видавництвом "Дніпро" 6-томне видання Шекспіра і з огляду на недоступність Кулішевого перекладу широкому загалу наділена статусом канонічної, була створена Дмитром Павличком, котрого

Григорій Кочур ставив – поруч із кількома іншими майстрами – в контекст перекладацької діяльності неокласиків [9: 1: 213].

Для нас важливий передусім той факт, що "Коріолан" є п'єсою, специфічною з мовної точки зору. Дослідники звертають увагу на те, що особливу роль у п'єсі відіграє лексика публічного дискурсу, зокрема терміни з галузі політики, права та військової справи [13: 231–238; 14: 190–191; 15: 113–116]. Окрему увагу слід звернути на мову, яку вживає головний герой трагедії. Дослідники загалом згодні в тому, що Коріолан як військовий уникає шаблонів конвенційної риторики – набагато комфортніше почувається він із мечем на полі бою, ніж у ролі оратора; він протиставляє "нищий" язик "шляхетному" серцю [16: 225], зізнається, що переживав миті, коли утікав від слів [16: 172]. Панівною фігурою в мовленні Коріолана є асиндетон, який підкреслює ощадливість, лаконізм його висловлювань. Крім того, як зазначає Рас Макдональд, нескладно помітити, що герой, який переживає відособлення, відчуження від суспільства, говорить мовою, в котрій взаємні зв'язки між частинами речення приглушуються, мовою, яка у площині граматики відображає прагнення Коріолана відділитися – це мова відокремлення, мова лаконічна, мілітарна, "чоловіча" [17: 94]. Поза всяким сумнівом, спосіб мовлення Коріолана можна таким чином визнати однією з мовних домінант трагедії.

Аналіз тексту перекладу "Коріолана", створеного Дмитром Павличком, дозволяє зауважити низку особливостей перекладу, які входять у суперечність із сформульованою таким чином перекладацькою домінантою твору. Нижче подано основні групи трансформацій.

Ігнорування у перекладі слів, що належать до суспільно-політичного, юридичного чи військового шару лексики. Слід, звичайно ж, брати при цьому до уваги застереження Т. Тансела і Ф. Данбар, що окремі слова, які мають юридичні конотації в сучасній англійській мові, могли не мати їх у часах Шекспіра [13: 231].

Уже перші слова римських громадян, які відкривають I сцену трагедії, недвозначно уводять мотив суду і відплати – не лише з огляду на саме змістове наповнення їхньої розмови, але й завдяки вжитим словам із незаперечними юридичними конотаціями. За спостереженням Керол Сихермен, вони паралельно вводять інший важливий для трагедії мотив – мотив мови [14: 190–191].

First Citizen

Before we proceed any further, hear me speak.

All

Speak, speak.

First Citizen

You are all resolved rather to die than to famish?

All

Resolved, resolved.

(...)

First Citizen

Let us kill him, and we'll have corn at our own price. Is't a verdict?" [16: 95].

Вже у висловлюванні 1-го Городянина, як зазначають Т. Тансел і Ф. Данбар, звучать два слова, "proceed" і "hear", що належать до словника судового процесу. Дослідники відзначають у цьому контексті також слова "resolved" і "verdict". Запитання 1-го Городянина і відповіді його співгромадян звучать, немовби елементи судового слухання. Загалом же перша половина сцени містить, за підрахунками авторів, двадцять п'ять слів із юридичним значенням, які задають тон, що зберігається аж до кінця п'єси [13: 232]. У перекладі натомість ужито відповідників, які, зберігаючи загальну семантику слів оригіналу, не викликають жодних асоціацій юридичного характеру:

1-й г о р о д я н и н

Стійте, спершу послухайте, що я вам скажу, а потім рушимо далі.

В с і

Говори! Говори!

1-й г о р о д я н и н

Чи всі волієте вмерти, ніж голодувати?

В с і

Воліємо! Воліємо!

(...)

1-й г о р о д я н и н

Забиймо його! Встановім свої ціни на хліб.

Згода? [1: 529]

На тлі цілковитого позбавлення юридичних конотацій у перекладі Павличка цікаво відзначити формулювання "Добре розсуджено?" в перекладі Куліша як відповідник до запитання "Is't a verdict?", що навіть суто етимологічно перегукується з тематикою суду [2: 3].

Наступним контекстом, у якому можна спостерегти явище усунення правничих конотацій, є розмова Мененія Агрипи з римлянами дещо пізніше в тій же сцені, коли патрицій наводить відому байку про черево й частини тіла:

"Your belly's answer—what?
The kingly crowne'd head, the vigilant eye,
The counsellor heart, the arm our soldier,
Our steed the leg, the tongue our trumpeter.
With other muniments and petty helps
In this our fabric, if that they— (...)
Should by the cormorant belly be restrain'd,
Who is the sink o'th'body" [16: 103–104].

Девід Кристал, аналізуючи цей фрагмент, відзначає особливу роль слів із юридичним забарвленням, передусім термінів "muniments", "incorporate", "restrained", наголошуючи на їхньому "технічному" статусі [15: 115–116]. Вжите в репліці 1-го Городянина слово "muniment" у сучасній англійській мові стосується документа, що підтверджує право власності, натомість у контексті Шекспірового твору, за твердженнями коментаторів, вживається у значенні "засоби підтримки" [15: 116] або ж "фортифікації" [16: 104]. У відповіді Мененія Агрипи з'являється натомість словосполучення "incorporate friends" – за оцінкою Девіда Кристала, "надзвичайно формальний юридичний термін" [15: 115], який у цьому контексті глузливо дослівно означає єдність усіх частин тіла у статусі юридичної особи [16: 104]. Відповідником до "other muniments and petty helps" є у перекладі Дмитра Павличка "їхні всі дрібні помічники", з чого виникає, що перекладач узагалі відмовився від пошуку еквівалента для поняття "muniments" [1: 532], зате Куліш запропонував аналогічну до оригінальної синонімічну конструкцію "потужники і підсусідки тіла", в якій перший елемент зі значенням "союзник" [18: 383] цікаво підхоплює військове звучання оригінальної метафори. Відповідником же до "incorporate friends" в обох перекладах є просто "друзі" [1: 532; 2: 8].

Наступним прикладом очищення тексту від юридично забарвленої лексики, а в результаті – досягнення більшої природності, а водночас емоційності висловлювання, може служити переклад репліки Мененія у Дії V, коли він передбачає падіння Риму: "But I say there is no hope in't: our throats are sentenced and stay upon execution" [16: 298]. Дотепна метонімія Шекспіра, яка переносить статус підмета речення, а разом справжнього об'єкта страти, з людської особи на її горло, очевидно, видалася занадто неконвенційною для перекладача, який, крім того, термін "execution" із виразним юридичним забарвленням заміняє емоційно забарвленим фразеологізмом: "Але надії нема. Ми приречені й тільки ждем, коли нам переріжуть горло" [1: 633]. Метонімія, що цікаво, збереглася у перекладі Пантелеймона Куліша: "Горлянки наші вже осуджені і ждуть зарізу" [2: 143].

Далі звернімо увагу на декілька прикладів основних трансформацій, які показують українському читачеві образ Коріолана, який дещо відрізняється від запропонованого Шекспіром.

Очищення мови Коріолана з граматичних неузгодженостей. Обидва перекладачі редагують у перекладі репліку Коріолана, які завдяки своїй неграматичності вказують на спонтанність і брак обдуманості. Найвідомішим прикладом такого висловлювання є інвектива головного героя, звернена до римських воїнів, що відступають, коли він намагається порівняти їх із табуном тварин, але не завершує порівняння й переключється на прокляття:

"All the contagion of the south light on you,
You shames of Rome!—you herd of—Boils and plagues
Plaster you o'er, that you may be abhor'd
Farther than seen, and one infect another
Against the wind a mile!" [16: 128]

В обох перекладах це незакінчене порівняння зникає: у перекладі Куліша відповідні рядки звучать "Ви сором Рима! Що-б нелюдські струпи / Окрили вас од голови по п'яти!" [2: 523], а у Дмитра Павличка – "Ви – Риму страм! Хай вас чума й проказа / Жере, щоб гидували вами люди..." [1: 543–544].

Розширення висловлювання Коріолана, у тому числі за рахунок елементів поетичного мовлення (синонімія, епітети). Особливо яскравими є приклади які демонструють стратегію розширення в перекладі реплік Коріолана, внаслідок чого герой видається дещо більш красномовним, ніж його представив Шекспір. Так, репліка "They say there's grain enough!" [16: 109] розростається у перекладі Павличка до двох рядків: "Ич, кажуть всевидючі, / Що в Римі шпихліри тріщать од збіжжя?" [1: 534] (для порівняння, у Куліша: "Вони говорять, що богацько хліба?" [2: 10]). Подібним чином, фраза Коріолана "Let the Volsces / Plough Rome and harrow Italy" у перекладі видовжується до конструкції: "Та ні, хай вольски виорють простори, / Де Рим стояв колись, хай розтерзають / Весь край" [1: 627] (для порівняння, у Куліша: "Та ні, нехай сі вольски / Заорють Рим, Італію зруйнують!" [2: 136]). В останньому прикладі обидва перекладачі не надають значення тому, що метафори в Коріолановому висловлюванні мають спільний аграрний знаменник; автори словника "Шекспірові рослини і сади" звертають увагу на

те, що в цьому фрагменті надзвичайно красномовною в Коріолановій мові є паралель між рільництвом та військовою справою [19: 173]. В обох перекладах залишається орання, але з обох зникає боронування. Крім того, в багатослів'я Коріолана в Павличковому перекладі закрадається анахронізм: герой говорить про Рим так, немовби він був уже зруйнований давно тому.

Подібним чином Дмитро Павличко додає красномовства головному героєві у фіналі сцени 9 Дії першої, коли Кай Марцій просить Комінія звільнити певного полоненого вольска, але не може пригадати, як той має на ім'я. Лаконічне повідомлення, що складається з трьох слів – "By Jupiter, forgot" [16: 48] виростає в перекладі у розбудовану конструкцію: "Як він зветься? Я забув! / Клянусь Юпітером, забув та й годі" [1: 553] (для порівняння, у Куліша: "Клянусь Юпітером, забув, як звати" [2: 35]). Той самий прийом повторення пізніше використаний перекладачем у фіналі сцени 4 Дії четвертої, у монолозі Коріолана, в якому герой відкриває свій намір відвідати командувача армії вольсків Авфідія:

"My birthplace hate I, and my love's upon
This enemy town.–I'll enter; if he slay me,
He does fair justice; if he give me way,
I'll do his country service" [16: 249].

У перекладі Дмитра Павличка лаконічні, рубані фрази воєначальника розростаються, що спричинене вочевидь прагненням перекладача уточнити, ким же є все-таки згаданий Коріоланом "він":

"Ненавиджу те місто, де вродився,
А місто ворога люблю. До нього,
До ворога свого, зайду. Якщо він
Уб'є мене, то вчинить справедливо;
Як вислухає, то служити буду
Його державі" [1: 605].

Для порівняння – у відповідному фрагменті переклад Пантелеймона Куліша зберігає еквіметричність за рахунок перенесеної з оригіналу еліптичності конструкції:

"Отсе-ж і я свій край ізненавидів,
І полюбив чужий ворожий город.
Ввійду. Уб'є – на се він має право,
А ні – оддам себе йому на службу" [2: 108].

Іншим способом досягнення ефекту поетизації є збагачення тексту перекладу епітетами. Так, наприклад, обставина часу з однієї з реплік Коріолана "When the alarm were struck" [16: 173] у перекладі Павличка звучить "В шалений час тривоги бойової" [1: 565]: сильно забарвлений епітет та інверсія додають висловлюванню персонажа надмірного пафосу, що змінює стиль фрагменту (для порівняння, у Куліша – "Як протрубили битву" [2: 51]); а вигук Коріолана "Away, my disposition" [16: 225] відтворений у канонічному українському перекладі як "Прощай, моя невірлива натуро!" [1: 592], знову ж таки, з використанням емоційно забарвленого епітета.

Усування деяких небажаних елементів. У сцені 5 Дії п'ятої, під час візиту в домі Авфідія, коли Коріолан відкриває перед ворогом свою ідентичність, він переживає, за висловом Керол Сихермен, "один із рідкісних елементів красномовства" [14: 191]. Звучать у ньому, зокрема, такі слова:

"Then if thou hast
A heart of wreak in thee, that wilt revenge
Thine own particular wrongs, and stop those maims
Of shame seen through thy country, speed thee straight
And make my misery serve thy turn: so use it
That my revengeful services may prove
As benefits to thee, for I will fight
Against my canker'd country with the spleen
Of all the under fiends" [16: 254–255].

Цей фрагмент висловлювання персонажа зазнав у перекладі Дмитра Павличка особливої трансформації:

"Як маєш в серці
Бажання помсти за свою вітчизну,
То скористайсь приниженням моїм!
Зроби, щоб ця жага відомсти стала
Тобі в пригоді, – буду битись проти
Заструпленої рідної країни
З ненавистю всіх духів зла підземних!" [1: 608]

З першого погляду помітно, що фрагмент у перекладі скоротився на два рядки, тоді як вище деякі випадки розширення реплік Коріолана були вжиті як приклади неналежної інтерпретації перекладачем способу висловлювання персонажа, його мілітарної лаконічності. Задля справедливості слід уточнити,

що сама незначна зміна кількості рядків не може служити об'єктивним показником якості перекладу. У контексті передачі мовлення небагатослівного Коріолана більш важливими критеріями є передусім образність його метафорики (здебільшого військова) і певна неграматичність, хоч і позбавлена багатослів'я. У цьому відношенні варто відзначити нульовий переклад політично-фізіологічної метафори із правовим забарвленням "maims of shame" – ганебного скалічення, а згідно з коментарем Семюела Джонсона з XVIII ст. – ганебне зменшення території" [20: 167]. По друге, у перекладі Коріолан не залишає Авфідієві місця на приватну помсту, говорячи про прагнення помсти за вітчизну. Таким чином, перекладач усуває з висловлювання Коріолана більш "низький" мотив помсти, експонуючи мотив більш "шляхетний". Крім того, текст перекладу містить пишномовне поетичне кліше "жага відомсти", яке можна зустріти в українському тексті "Коріолана" ще кілька разів. Що цікаво, Пантелеймон Куліш у своєму перекладі подібним чином зредукував незручну чи незрозумілу метафору, не тушуючи при цьому "низького" приватного мотиву помсти: "І хочеш ти помститися за себе, / А край оборонить од пліндрування" [2: 111].

Останній приклад демонструє водночас прийоми усунення однієї метафори й редагування іншої:

"Away, my disposition, and possess me
Some harlot's spirit! My throat of war be turned,
Which quired with my drum, into a pipe
Small as an eunuch, or the virgin voice
That babies lull asleep! The smiles of knaves
Tent in my cheeks; and schoolboys' tears take up
The glasses of my sight! A beggar's tongue
Make motion through my lips" [16: 225–226].

Образотворення у цьому фрагменті розвиває вже знайомий з байки Мененія Агрипи мотив окремішності частин тіла, який у п'єсі служить розвиткові теми інтегральності чи дезінтеграції державного організму. У цьому фрагменті наступними "disjecta membra", розчленованими частинами тіла стають щоки й очі, а поєднання з ними дієслів "tent" і "take up" із семантикою розбивання табору і захоплення відповідно, служить творенню двох чергових "військових" метафор. У відповідному фрагменті перекладу Павличка, що на два рядки переважає оригінал, не знайшлося місця для метафори, базованої на очах зі сльозами, натомість із метафори, базованої на усміхові, зникають військові конотації:

"Прощай, моя невікрява натуро!
Душе повії, в мене увійди!
Хай голос мій, що на війні йшов поруч
Із барабанів звуками грізними,
Обернеться в пискляве белькотання
Старого євнуха чи няньки злої,
Що заколисує дитя! Хай усміх
Негідника мені обличчя скривить!
Хай прошака язик в моєму роті
Почне зиватись!" [1: 592]

У Пантелеймона Куліша, для порівняння, у рядках "Гуляй, гидкий сміх ледаря, на щоках! / А на очах блищить, школярські сльози! / Виходь із уст моїх канючення старече!" [2: 90] збережено образи очей і сліз, зате замість конкретного "язика" з'являється абстрактне "канючення".

Висновки. Наведені у статті приклади демонструють низку перекладацьких трансформацій, які у своїй сукупності служать "опоетичненню", естетизації перекладуваного тексту. Конкретними прийомами естетизації виступають у цьому випадку заміна термінів словами з загальноживаного шару лексики, редагування граматичних неузгодженостей, розширення висловлювання Коріолана, в тому числі за рахунок елементів поетичного мовлення (синонімія, епітети), що входить у суперечність із мовно-стилістичною домінантою трагедії, а також редукація деяких слів і конструкцій, збереження яких, вочевидь, зашкодило б в очах перекладача художності перекладу. Порівняння окремих перекладацьких вирішень Дмитра Павличка і Пантелеймона Куліша підтверджує висловлене О. Міненко спостереження (яке, втім, стосувалося перекладів XIX ст.), що "П. Куліш виявився ближчим до стилю Шекспіра, – на відміну від багатьох інших перекладів, які мимоволі підвищують стиль оригіналу" [4: 40]. Варто звернути увагу на слово "мимоволі": дуже вірогідним є те, що прийнята перекладачами стилістична модель перекладу має інтерналізований характер, виникає радше з окресленого типу поетичної вразливості, а не конче зі свідомого рішення "покращити" текст оригіналу. У найбільш радикальному варіанті механізм естетизації діє як механізм моральної цензури, покликаний не допустити профанного змісту, хоч у випадку аналізованих перекладів цього не відбувається. Ідеться радше про редагування типу образотворення, який може видаватися перекладачеві неконвенційним, як у випадку метафор, базованих на словах з "непоетичного" (з перспективи перекладача) шару лексики.

Перспективи подальших досліджень. Аналіз інших текстів із корпусу українських перекладів драматичних творів Шекспіра, здійснений із позицій теорії маніпуляції, може виявити приклади естетизації, спрямованої на видалення елементів, які не містяться в рамках літературного декоруму (це стосується як профанної лексики, так і неконвенційних метафор), а також втручання у стилістичний пласт творів, що могло б стати поштовхом до критичної ревізії канону Шекспіра, сформованого в українській літературній культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шекспір В. Кориолан / В. Шекспір ; [пер. Д. Павличко] // Зібрання творів у 6 т. – Т. 5. – Київ : Дніпро, 1986. – С. 477–570.
2. Шекспір В. Кориолан / В. Шекспір ; [пер. П. А. Куліша]. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1900. – 169 с.
3. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / André Lefevere. – London : Taylor & Francis, 1992. – 176 p.
4. Міненко О. В. Основні стратегії перекладу "Гамлета" В. Шекспіра українськими письменниками середини ХІХ ст. (на прикладі перекладів П. Куліша і М. Старицького) / О. В. Міненко // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2011. – Вип. 22. – С. 35–44.
5. Федунівич-Швед О. Т. Поетизми у перекладацькій творчості Миколи Лукаша / О. Т. Федунівич-Швед // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. – Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 1. – С. 151–159.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
7. Зеров М. У справі віршованого перекладу / Микола Зеров // Українське письменство. – Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – С. 609–624.
8. Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Т. Рильський // Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство / Упоряд. та приміт. Г. М. Колесника та ін. ; Ред. тому: О. І. Дей, В. М. Русанівський. – Т. 16. – Київ : Наукова думка, 1987. – 600 с.
9. Кочур Г. Література та переклад : Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю : у 2 т. / Григорій Кочур ; [упоряд. А. Кочур та М. Кочур]. – Київ : Смолоскип, 2008. – Т. 1. – 612 с.; Т. 2. – 560 с.
10. Левый И. Искусство перевода / Иржи Левый ; [пер. Вл. Россельс]. – Москва : Прогресс, 1974. – 398 с.
11. Barańczak S. Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji / Stanisław Barańczak. – Poznań : Wydawnictwo a5, 2004. – S. 13–62.
12. Соколянський М. У полоні гротескової стратегії [Електронний ресурс] / М. Соколянський // Літакцент. – Грудень 2008. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2008/12/12/u-poloni-hroteskovoji-strategiji>. – Дата звернення : 17.02.2016.
13. Tanselle G. E. Legal Language in Coriolanus / G. E. Tanselle, F. W. Dunbar // Shakespeare Quarterly. – 1962. – No 13. – P. 231–238.
14. Sicherman C. M. Coriolanus: The Failure of Words / Carol M. Sicherman // English Literary History. – 1972. – No 39. – P. 189–207.
15. Crystal D. Speak, in the Name of the Law / David Crystal // Entertainment Law. – 2002. – Vol 1. – No 2. – P. 103–116.
16. Shakespeare W. Coriolanus / William Shakespeare ; [ed. by Ph. Brockbank]. – London and New York : Routledge, 1990. – XIII+370 p.
17. McDonald R. Late Shakespeare : Style and the Sexes / Russ McDonald // Shakespeare Survey. Vol 46 : Shakespeare and Sexuality [ed. by Stanley Wells]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 91–106.
18. Грінченко Б. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 3.
19. Thomas V. Shakespeare's Plants and Gardens : A Dictionary / Vivian Thomas, Nicki Faircloth. – London. – New Delhi – New York – Sydney : Bloomsbury Publishing, 2014. – 432 p.
20. The Plays and Poems of William Shakespeare. – Vol. XIV: Coriolanus. Winter's Tale / William Shakespeare. – London : F. C. and J. Rivington, 1821. – 430 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Shekspir W. Koriolan [Coriolanus] / W. Shekspir ; [per. D. Pavlychko] // Zibrannia tvoriv u 6 t. [Collected Works in 6 Volumes]. – Т. 5. – Kyiv : Dnipro, 1986. – S. 477–570.
2. Shekspir W. Koriolian [Coriolanus] / W. Shekspir [per. P. A. Kulisha]. – Lviv : Naukove Tovarystvo im. Shevchenka, 1900. – 169 s.
3. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / André Lefevere. – London : Taylor & Francis, 1992. – 176 p.
4. Minenko O. V. Osnovni stratehii perekladu "Hamleta" V. Shekspira ukrainskymy pysmennykamy seredyiny XIX st. (na prykladі perekladiv P. Kulisha i M. Starytskoho) [The Basic Strategies of Translation of Shakespeare's Hamlet by the Mid-19th Century Ukrainian Writers (Based on Translations by P. Kulish and M. Starytsky)] / O. V. Minenko // Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyschykh navchalnykh zakladakh [Liberal Education at Technical Universities]. – 2011. – Vyp. 22. – S. 35–44.
5. Fedunovich-Shved O. T. Poetyzmy u perekladatskii tvorchosti Mykoly Lukasha [Poetical Lexis in the Translation Practice of Mykola Lukash] / O. T. Fedunovich-Shved // Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia [Mykola Hohol State University Journal]. – Seria : Filolohichni nauky. – 2013. – Kn. 1. – S. 151–159.

6. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian] / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv; Irpin : VTF "Perun", 2005. – 1728 s.
7. Zerov M. U spravi virshovanoho perekladu [On Verse Translation] / Mykola Zerov // Ukrainske pysmenstvo [Ukrainian Literature]. – Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", 2003. – S. 609–624.
8. Rylskyi M. T. Zibrannia tvoriv : u 20 t. [Collected Works: in 20 Volumes] / M. T. Rylskyi // Folklorystyka, teoriia perekladu, movoznavstvo [Folklore Studies, Theory of Translation, Linguistics] / Uporiad. ta prymit. H. M. Kolesnyka ta in.; Red. tomu: O. I. Dei, V. M. Rusanivskyi. – T. 16. – Kyiv : Naukova dumka, 1987. – 600 c.
9. Kochur H. Literatura ta pereklad : Doslidzhennia. Retsenzii. Literaturni portrety. Interviu : U 2 t. [Literature and Translation: Studies. Reviews. Literary Portraits. Interviews : in 2 Volumes] / Hryhorii Kochur ; [uporiad. A. Kochur ta M. Kochur]. – Kyiv : Smoloskyp, 2008. – T. 1. – 612 s.; T. 2. – 560 s.
10. Levyi I. Iskusstvo perevoda [The Art of Translation] / Irzhy Levyi ; [per. Vl. Rossels]. – Moskva : Progress, 1974. – 398 s.
11. Barańczak S. Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji [Saved in Translation : Sketches on the Craft of Translating Poetry / Stanisław Barańczak. – Poznań : Wydawnictwo a5, 2004. – S. 13–62.
12. Sokolianskyi M. U poloni hroteskovoï stratehii [Enthraled by the Grotesque Strategy] [Elektronnyi resurs] / M. Sokolianskyi // Litaktsent [Litaktsent]. – December 2008. – Rezhym dostupu : <http://litakcent.com/2008/12/12/u-poloni-hroteskovoï-stratehiji> – Date of access: 17.02.2016.
13. Tanselle G. E. Legal Language in Coriolanus / G. E. Tanselle, F. W. Dunbar // Shakespeare Quaterly. – 1962. – No 13. – P. 231–238.
14. Sicherman C. M. Coriolanus : The Failure of Words / C. M. Sicherman // English Literary History. – 1972. – No 39. – P. 189–207.
15. Crystal D. Speak, in the Name of the Law / David Crystal // Entertainment Law. – 2002. – Vol 1. – No 2. – P. 103–116.
16. Shakespeare W. Coriolanus / William Shakespeare ; [ed. by Ph. Brockbank]. – London and New York : Routledge, 1990. – XIII+370 p.
17. McDonald R. Late Shakespeare: Style and the Sexes / Russ McDonald // Shakespeare Survey. Vol 46 : Shakespeare and Sexuality [ed. by Stanley Wells]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 91–106.
18. Hrinchenko B. Slovar' ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian Language] / Upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko : v 4-kh t. – Kyiv : Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 1958. – T. 3.
19. Thomas V. Shakespeare's Plants and Gardens : Dictionary / Vivian Thomas, Nicki Faircloth. – London. – New Delhi – New York – Sydney : Bloomsbury Publishing, 2014. – 432 p.
20. The Plays and Poems of William Shakespeare. – Vol. XIV : Coriolanus. Winter's Tale / William Shakespeare. – London : F. C. and J. Rivington, 1821. – 430 p.

Савенец А. М. Эстетизация Шекспира в украинских переводах: случай "Кориолана".

В статье представлено явление эстетизации в переводе на материале украинских версий трагедии "Кориолан" Уильяма Шекспира, совершенных Дмитрием Павлычком и Пантелеимоном Кулишом.

Выяснена подоплека эстетизации, укрупнившейся в творческой практике основоположников современного украинского поэтического перевода, прослежен ряд трансформаций, направленных на эстетизацию переводимого текста.

Ключевые слова: трансформация в переводе, переводческая доминанта, неоклассицистический перевод, неконвенциональная метафора.

Saweneć A. M. Aestheticization of Shakespeare in Ukrainian Translations: the Case of "Coriolanus".

The paper focuses on the set of transformations in the Ukrainian translation of William Shakespeare's "Coriolanus" by Dmytro Pavlychko that can be treated as manifestations of the strategy of aestheticization in translation. On the one hand, the aestheticizing approach originates from the certain aesthetic viewpoints that influenced Dmytro Pavlychko's original creative practice as well as his translation practice (basically those represented by the Ukrainian Neoclassicists and their followers); on the other hand, it results from the established canonical image of Shakespeare and his works in the Ukrainian literary culture. The paper brings to light the meaning of the term "aestheticization" in the context of the creative practice of Neoclassicists who were the Founding Fathers of the present-day Ukrainian poetic translation, and dwells on the historical and theoretical context that influenced the development of Dmytro Pavlychko's individual translation strategy. The earlier translation of the tragedy by Panteleimon Kulish serves as a benchmark for the analysis of the later translator's decisions that as a whole serve as manifestations of the aestheticization strategy. The particular techniques of aestheticization in Pavlychko's version of "Coriolanus" include, among others, replacement of fixed terms by words from the general vocabulary, the editing of grammatical inconsistencies, the expansion of Coriolanus' utterances, e.g. by using elements of poetic speech (synonyms, epithets), as well as reduction of some words and phrases considered to be "non-poetic".

Key words: transformation in translation, translation dominant, Neoclassicist translation, non-conventional metaphor.